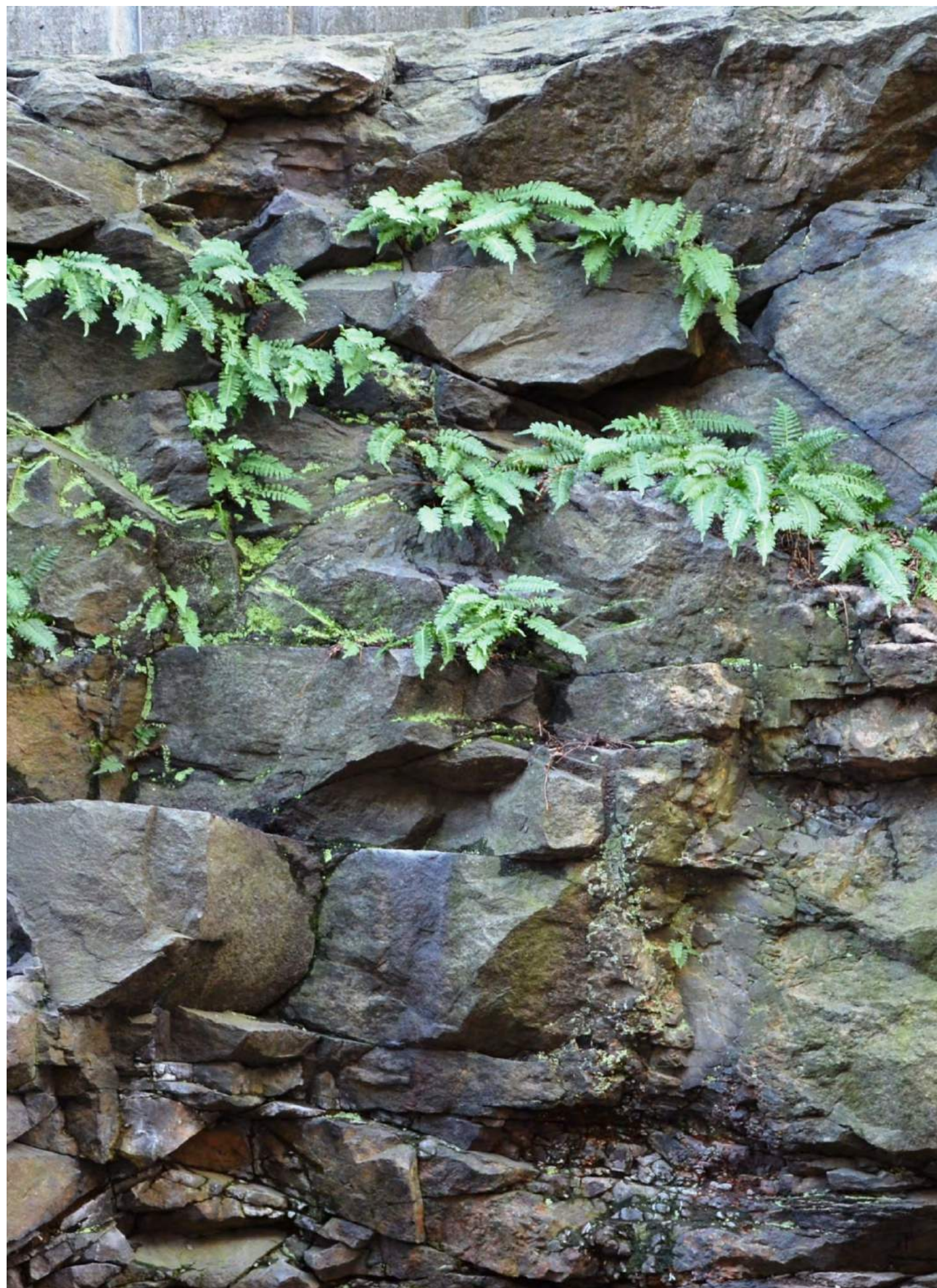

Bergsformationer på Södermalm, Stockholm

ett kunskapsunderlag om kulturmiljö och stadslandskap

2014-09-19

Bergsformationer på Södermalm, Stockholm ett kunskapsunderlag om kulturmiljö och stadslandskap

19 september 2014

Beställare:
Stadsbyggnadskontoret, Stockholm stad genom Åsa Dahlin, arkitekt / kulturmiljöstrateg

Nyréns Arkitektkontor:
Urban Nilsson, byggnadsantikvarie, certifierad sakkunnig kulturvärden kvalificerad behörighet
Anna Frank, landskapsarkitekt

Omslagsbild: Förkastningens östra sträckning från Erstaklippan via Stigberget till Katarina-berget. I förgrunden Stadsgårdshamnen och bergsskärningen vid Stadsgårdsleden. Vy från Skeppsbron.
Bild till vänster: Bergsskärning mot Maria Prästgårdsgata. Berget och den spontant etablerade vegetationen skapar dramatik i stadsbilden.

Innehåll

Inledning	4
Metodik	5
Stadsdel i skärgårdslandskap	6
Bergen på Södermalm	8
Historiska kartor	10
Bergsformationer - kategorier	16
Inventeringskarta	17
Bergsformationer - exempel	18
Bergsformationernas kulturhistoriska värde	30
Att ta tillvara bergsformationerna och utveckla Södermalm	32

Utsikt från koloniområdet i Tantolunden som visar skärgårdslandskapet med Årstadals nybyggnation som fond.

Inledning

Bakgrund

Exploateringstrycket på Stockholm är högt p.g.a. samhällsutvecklingen i stort och den höga inflyttningen i synnerhet. En naturlig följd är att staden växer och förtätas. För att detta ska vara möjligt, och samtidigt ske i enlighet med intentionerna i gällande översiktsplan *Promenadstaden*, prövas nya platser att bebygga. Flera av de platser som är aktuella för exploatering har inslag av berg i dagen som behöver beaktas. De bergsformationer som genom sina kultur- och landskapsvärden bedöms vara känsliga för förändring kräver särskild varsamhet vid vidare stadsutveckling.

Uppdraget

För att kunna hantera de kultur- och landskapsvärden som bergsformationerna representerar har Stockholms stadsbyggnadskontor uppdragit åt Nyréns Arkitektkontor att göra en kartläggning och analys av bergsförekomsterna på Södermalm. Detta dokument ska fungera som ett kunskapsunderlag vid planering. En referensgrupp med personer från stadsbyggnadskontoret, exploateringskontoret, stadsmuseet och trafikkontoret har följt arbetet med kunskapsunderlaget.

Berg på Södermalm

På Södermalm finns en mångfald av synliga bergsformationer i olika skalor bevarade. Den väldiga norrvända förkastningsbranten vid Stadsgården och Södermälarsstrand är en viktig del av Stockholms siluett och berättar om det tidiga historiska skärgårdslandskapet. Topografin och bergsformationerna bidrar starkt till Stockholms särprägel och identitet. Vita bergen, Skinnarviksberget och Mariaberget är kända utflyktsmål både för boende och besökare, med attraktiva parker och värdefull kulturhistorisk bebyggelse. Dessa platser är tydliga, synbara exempel på hur Stockholms kulturmiljö formats utifrån geologiska och topografiska förutsättningar.

Utredningens syfte och avgränsning

I kunskapsunderlaget behandlas förekomsten av synliga bergsformationer i staden - naturligt eller bearbetat berg. Med begreppet bergsformation avses bergets fysiska form medan bergsförekomst syftar på det geografiska läget. En bergsformation kan bära ett kulturhistoriskt värde genom att ingå i ett sammansatt sammanhang. För att hanterara de olika bergsförekomsterna har de delats in i sex kategorier. Kategorierna spänner från stadsbyggnadets övergripande till dess lokala nivå.

Den berggrund på vilken Stockholm är byggt betraktas här inte ur geologisk synvinkel. I kunskapsunderlaget identifieras däremot vilket kulturhistoriskt värde urberget har och vilken upplevelse det skapar.

Lagstiftning och internationella överenskommelser

Kulturmiljöerna på Södermalm omfattas dels av plan- och bygglagen (PBL), dels av miljöbalken (MB). För enskilda objekt - kyrkor och byggnadsminnen - gäller även kulturminneslagen (KML). Föreslagna förändringar prövas mot dessa lagstiftningar.

I PBL 2 kap. § 3 anges att planläggningen ska ske "... med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden..."

Tomters kulturvärde skyddas i PBL 8 kap. § 9. *"En obebyggd tomt som ska bebyggas ska ordnas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen."*

Enligt PBL 8 kap. § 13 är det förbjudet att förvanska ett bebyggelseområde, allmän plats, tomt eller byggnad "... som är särskilt värdefull från historisk,

kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt..."

I översiktsplan för Stockholm från 2010 - Promenadstaden - understryks att viktiga karaktärsdrag, som förekomsten av berg i stadslandskapet, ska tas tillvara och integreras i framtidens stad.

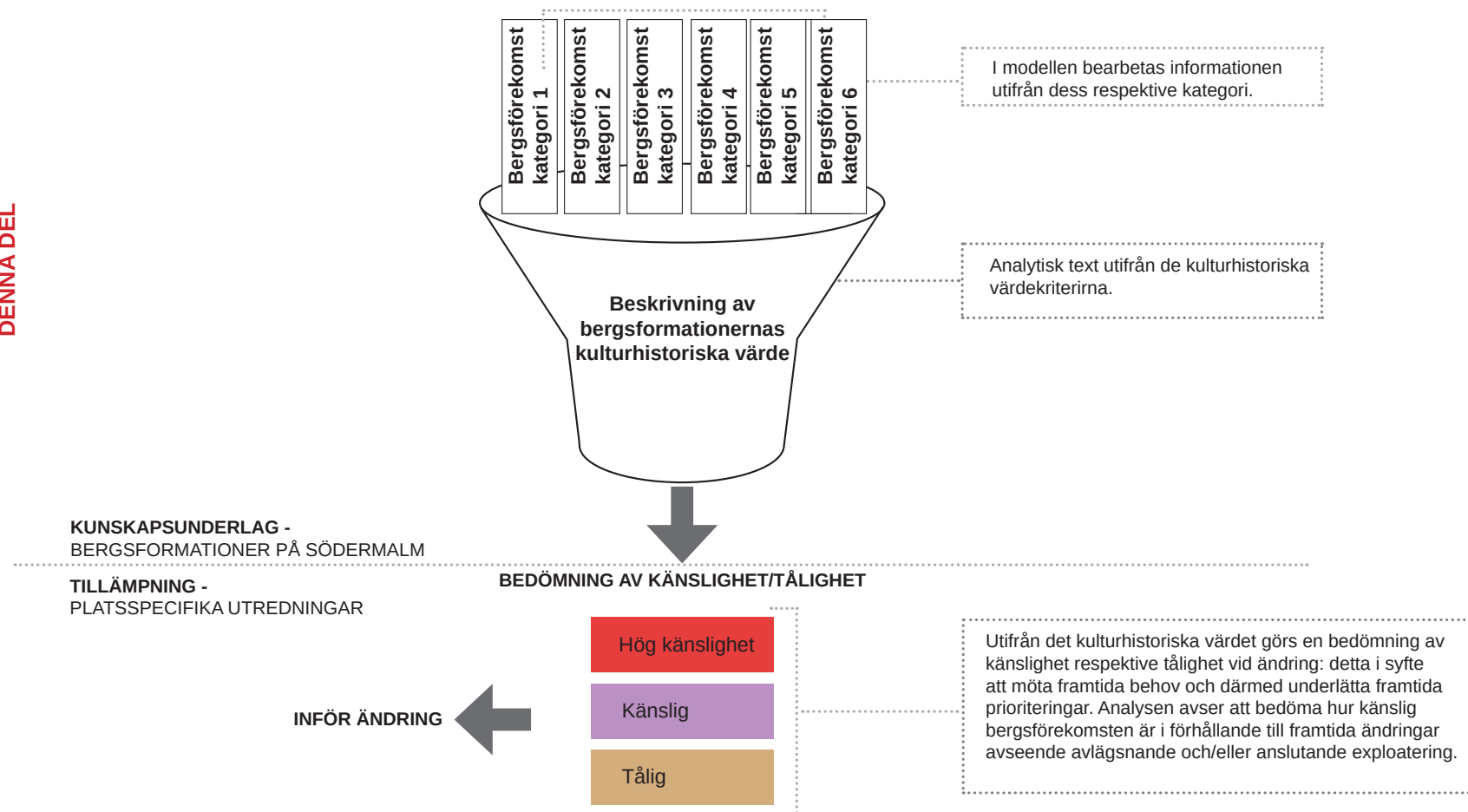
Stockholms innerstad med Djurgården är av riksintresse för kulturmiljövården enligt 4 kap. miljöbalken (MB). Under rubriken Stadsdel i skärgårdslandskap (s. 6) följer utdrag ur beskrivningen av riksintresset som kopplar till bergsformationerna.

Arkitektur Stockholm är ett policydokument, antaget av stadsbyggnadsnämnden, avseende arkitektur och stadsbyggnad kopplat till översiktsplanen.

I Arkitektur Stockholm uttrycks att de upplevelser landskapet erbjuder ska tas tillvara då staden utvecklas. Det ska ske på ett sätt som stämmer överens med den europeiska landskapskonventionen (ELC) och Unescos rekommendation om det historiska urbana landskapet (HUL).

Metodik

DENNA DEL

Kartläggning

För att få en överblick har hela Södermalms förekomst av bergsformationer undersökts genom att de har kategoriserats. Den metodik som tillämpats grundar sig på inventering. Inventeringen har genomförts fysiskt på plats under februari och mars 2014 med fotografering som stöd. Allt som är åtkomligt från gator och offentliga platser har inventerats, allt utom slutna gårdar i kvartersbebyggelse.

Informationen sorteras enligt de sex kategorierna:

- Berg som stadsbyggnadselement
- Berg som del av parkmark och naturmark
- Berg som del av kvartersmark
- Bergsskärningar längs gator
- Berg som del av mur- och trappsystem
- Berg som del av bebyggelse

Ett antal kategorier av bergsformationer förklaras med stöd av exemplifierande bilder (s. 16, 18-29). Bergsformationernas geografiska läge presenteras i en analyskarta (s. 17).

Kartläggningen har gett en helhetsbild av bergsformationerna på Södermalm som kan fungera som ett kunskapsunderlag då enskilda tomter med bergsförekomster tas under

övervägande för exploatering. Denna utredning med dess tillämpningsdel kan användas som en matris när en plats i staden analyseras med avseende på dess känslighet och tålighet vid förändring.

Kulturhistoriskt värde

Det kulturhistoriska värde som tillmätts en till kulturmiljö formad naturmiljö, ligger i det gestaltade mötet mellan natur och kultur.

Det sammantagna kulturhistoriska värdet av en miljö bildas dels av påtagliga dokumentvärden, dels av upplevda värden. I arbetet med detta kunskapsunderlag har texten *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (utgiven av Riksantikvarieämbetet) fungerat som utgångspunkt.

För att genomföra analysen på detta material, som mer handlar om sammanhang än om enskildheter, har modellen emellertid justerats. Eftersom det vi bedömer är staden som kulturprodukt formad ur en geografisk och topografisk premiss väljer vi att lägga till kriteriet geografiskt och topografiskt sammanhang. Dessutom omformuleras det byggnadshistoriska värdet till stadsbyggnadshistoriskt värde och det pedagogiska värdet omformuleras till läsbarhet.

De kriterier som tillämpas är:

- Stadsbyggnadshistoriskt värde
- Geografiskt och topografiskt sammanhang
- Samhällshistoriskt värde
- Socialhistoriskt värde
- Teknikhistoriskt värde
- Autenticitet
- Sällsynthet/ representativitet
- Miljöskapande värde
- Läsbarhet

Med hjälp av kriterierna analyserar vi den fysiska miljön för att identifiera vari det kulturhistoriska värdet består. Kriterierna är ett verktyg för att förtydliga det ibland svårdefinierade begreppet kulturhistoriskt värde.

Prövning av föreslagen exploatering

När kunskapsunderlaget tillämpas för att pröva en föreslagen exploatering bedöms om bergsförekomsten är känslig eller tålig för förändring. I arbetet med utredningen har det ingått att göra tillämpningar på tre platser på Södermalm. Dessa fallstudier presenteras i en bilaga och fungerar vägledande för hur bedömningar kan göras utifrån kunskapsunderlaget.

Analys av känslighet/tålighet

Analysen av bergsformationerna på Södermalm grundar sig på dess kultur- och landskapsvärden. De övergripande syftena med analysen är därför dels att bedöma bebyggelsemiljöns kulturhistoriska värde, dels att bedöma stadslandskapets känslighet och tålighet avseende ändringar och tillägg.

Analysen av begreppet känslighet/tålighet i tillämpningsdelen har tre nivåer – hög känslighet, känslig och tålig. Analysen har omfattat såväl specifikt som övergripande - både den enskilda bergsförekomsten och hela Södermalm. Resultatet är en bedömning av bergsformationens känslighet respektive tålighet för ändringar.

De båda underlagen i kombination - kunskapsunderlaget och tillämpningen - ska i en framtida planeringsprocess göra det lättare att prioritera mellan de olika bergsformationerna. De berg som prioriteras bort kan avvaras exempelvis för att de är fragmentariskt bevarade, att motsvarigheter finns på andra håll eller att de inte påtagligt bidrar till en förbättrad läsbarhet. Då berg däremot integreras i stadsbyggandet bör resultatet stödja den kulturhistoriska läsbarheten på platsen d.v.s. att de påtagligt bidrar till förståelsen av Stockholms historiska utveckling.

Stadsdel i skärgårdslandskap

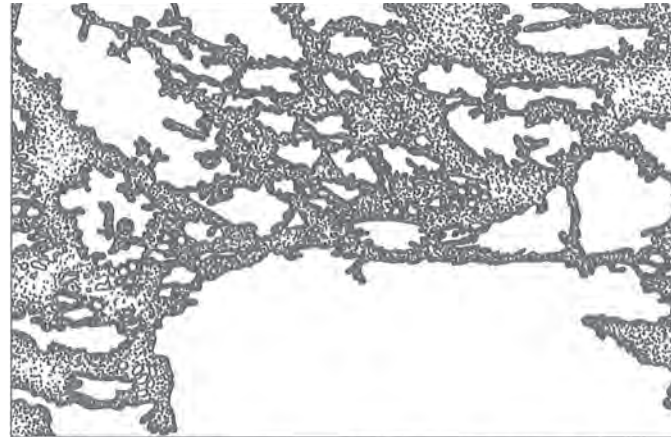
Landskap och kulturmiljö

Stockholm är byggt på en av världens äldsta berggrunder. Urberget består i huvudsak av granit som har bildats på stort djup i samband med bergveckning för 1600-1900 miljoner år sedan. De väldiga öst-västliga förkastningarna och sprickdalarna som präglar stadslandskapet är tillkomna vid denna tid. Sedan dess har sex större istider inträffat. Det senaste istäcket försvann för drygt 11 000 år sedan och sedan dess höjer sig berggrunden, för närvarande med cirka 5 mm per år. Istäckena slipade ner bergstopparna, skapade moräner och lera och avsatte flyttblock, rullstensåsar och ändmoräner. Den 60 kilometer långa Stockholmsåsen som löper genom hela Stockholm från Arlanda i norr via Brunkebergsåsen i stadens centrala delar till Västerhaninge i söder är ett framträdande istidsspår liksom de rundslipade berghällarna.

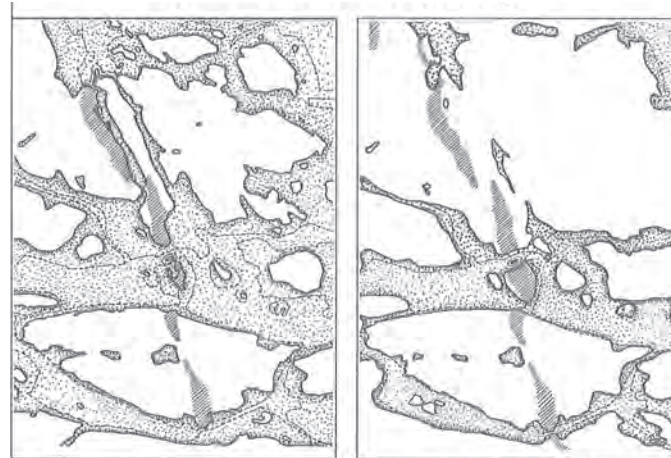
I stadens styrdokument lyfts landskapet som en viktig utgångspunkt för stadens fortsatta utveckling. "Med ett skärgårdslandskap som grund har staden vuxit fram och fått sin särprägel. Kombinationen av geologiska förutsättningar, kulturlandskapets utveckling och stadens historiska tillväxtlager är det arv vi fått att förvalta för stadens fortsatta utveckling. Att bibehålla dessa sammanhang är viktiga i all planering. Genom landskapets vattenytor, stränder, bergsformationer, sprickdalar och rika växtlighet har staden fått sin naturliga skönhet. Stockholm har byggts på en av världens äldsta berggrunder. De väldiga öst-västliga förkastningarna i urberget som präglar stadslandskapet kan vara 2-3000 miljoner år gamla." (ur *Stockholms Byggnadsordning*, Översiktsplan för Stockholm 1999)

"De viktigaste landskapselementen är de öst-västliga förkastningsbranterna och de långsträckta sprickdalarna". (ur *Promenadstaden*, Översiktsplan för Stockholm 2010)

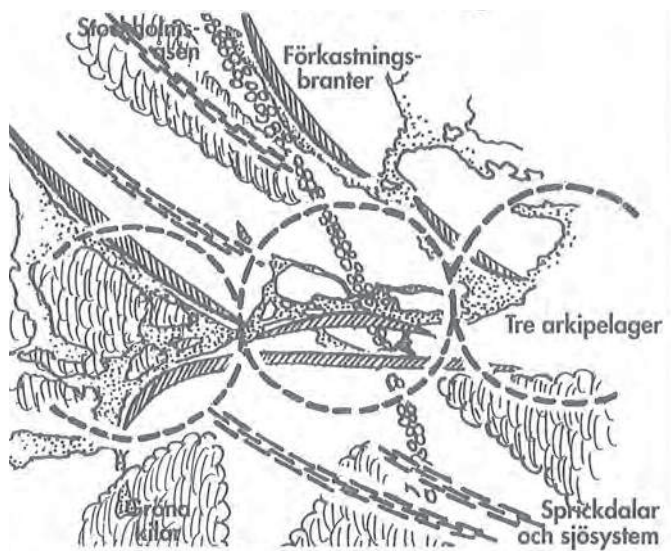
Stockholms kulturmiljö har formats med landskapets karaktär och topografi som förutsättningar. Skärgårdslandskapets åsar, dalgångar, berg i dagen, sprickdalar och förkastningar har varit styrande då staden byggts ut. Det har både handlat om att bemästra terrängen och berget och att nyttja dess kvaliteter.

Ett landskap stiger ur havet - Stockholm under bronsåldern med ett vattenstånd 14 meter högre än i dag.

Omkring 5000 år sedan - vattennivå 10 meter över dagens. Omkring 300 år sedan - strandlinjen före utfyllnaderna. Streckade linjer visar strandlinjen i dag. Skrafferade partier illustrerar Brunkebergsåsen.

Landskapets karaktärsdrag

- Tre arkipelager
- Förkastningsbranter
- Sprickdalar och sjösystem
- Stockholmsåsen
- Gröna kilar och gröna stråk

Illustrationer ur Stockholms Byggnadsordning, 1999

Det regelbundna gatunätet, med rötter i 1640-talet, har målmedvetet lagts ut över Stockholms malmar. Under slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet började Stockholms ursprungliga topografi med sin kuperade stadsbild att sprängas bort och ersattes med nya planare och mer lättillgängliga gator och kvarter.

Att väderkvarnar var placerade på de högsta punkterna i staden är ett exempel på hur topografin och naturen utnyttjades som en resurs. När dessa mot 1800-talets slut spelat ut sin roll togs istället flera av de bergiga höjderna tillvara genom att de anlades som bergsparker, en särskilt stockholmsk företeelse. I vissa fall kombinerades parkfunktionen med en monumentalbyggnad som t.ex. kyrkorna i Vitabergsparken och Högalidsparken.

Riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården

Utdrag ur riksintressebeskrivningen:

"Genombrotts-gator och områden planlagda som ny stadsdel i enlighet med 1874 års byggnadsstadga. Den täta och enhetliga stenstadsbebyggelsen. 1900-talets stadsbyggande och bebyggelse-utveckling."

De genom berg framsprängda räta gator som karaktäriserar det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets stadsbyggande berättar hur staden formades.

"...de mycket speciella topografiska förutsättningarna."

Den höga, östvästligt riktade och norrvända förkastningsbranterna, bergsparkerna och höjder som tidigt bebyggts är kulturhistoriska karaktärsdrag för såväl hela staden som för stadsdelen Södermalm.

Andra Stockholmska särdrag som anpassningen till naturen, fronten mot vattenrummen och Stockholms inlopp, både från Saltsjön och Mälaren. Dessa särdrag är var och ett en direkt följd av skärgårds- och sprickdalslandskapets topografi.

"Vyerna från viktiga utsiktspunkter, blickfång, kontakten med vattnet."

Det är från förkastningsbranternas höjder som vyer ut över staden och vattnet erbjuds.

Bergens utsträckning på den danska s.k. spionkartan från 1640-talet. Källa: Danske Konglige Bibliotek, København. Kartsamlinge, 1967/99

Väderkvarnar på "Karta över Chatarina Församling", Detalj av Carl Björklings rekonstruktion av Johan Holms tomtbok från 1674. Källa: Stockholms stadsarkiv (SSA)

De gröna områdena visar områden reserverade för parker, Lindhagens plan 1866, utsnitt Stadsholmen och Södermalm. Källa: SSA

Stadsdel i skärgårdslandskap -Stockholms kartor, Topografiska corpsens karta, Trakten kring Stockholm i nio blad, här en sammanställning av alla nio blad, uppmätt 1844, -45, -49 och -50, utgiven 1861, översedd 1891, -92, -93, och -95. Källa: Krigsarkivet

Bergen på Södermalm

I den stora östvästliga sprickdalen, genom skärgårdslandskapet, reser sig den norrvända förkastningsbranten i ett dramatiskt möte med Mälarens och Saltsjöns vatten. Förkastningens varierande topografi har historiskt sett identifierats som en serie berg – Skinnarviksberget, Mariaberget, Katarinaberget, Stigberget, Åsöberget och Fåfången.

Dessutom finns flera berg på andra delar av Södermalm. Mer enskilt belägna är Högalidsberget, Ansgarieberget, Bergsgruvan, Tjurberget i väster och Vita Bergen i öster. Blecktornsområdet, Eriksdalslunden och Tantolunden däremot ingår i en sammanhängande men lägre bergskam längs Södermalms södra kant.

1885 genomfördes en namnrevision av Stockholms gator, torg, parker etc. Att även bergen medvetet namngavs hänger samman med att i de stadsplaner som togs fram 1877-1887 bevarade stadens svårtillgängliga berg som bergsparker. De benämningar som används på bergen är delvis från namnrevisionen, delvis sedan lång tid tillbaka hävdvunna. I vissa fall lät namngivningen sig inspireras av de topografiska förhållandena vilket t.ex. gäller både Högalidsberget och Stigberget. Vissa berg namnges inte som berg i dag. Varken Blecktornsområdet eller Ansgarieberget identifieras som berg, lika lite som området kring Södersjukhuset betraktas som en del av Eriksdalslunden.

Pålsundsberget

Förkastningens västligaste del sträcker sig längs Pålsundet mot Långholmen. Pålsundet som namn har hävd sedan mitten av 1600-talet. Sedan 1915 benämns den park som här anlagts för Pålsundsparken och består av den obearbetade bergsförkastningen. 1997 beslutade Länsstyrelsen att Pålsundsberget skulle lagskyddas som naturminne på grund av sina geologiska och botaniska värden. Förkastningsbrantens sprängda sida uppvisar skjuvsprickor med räfflor och åsar från de starka rörelserna i jordskorpan. Arterna som finns här speglar en mer ursprunglig Stockholmsnatur.

Foto från 1896 som visar Mariakirken och Söder Mälarstrand. Källa: Stockholms stadsmuseum

Skinnarviksberget

Namnet är belagt sedan 1630-talet då variationen Skinnareberget användes vilket syftar på den garveriverksamhet som förekom här. Skinnareviken nedanför berget användes som hamn. På Skinnarviksberget finns innerstadens högsta topp med 53 m.ö.h. som med sina vida utblickar är en omtyckt utsiktsplats.

Mariaberget

Berget har fått sitt namn efter den församling i vilken berget ligger – Maria församling. Här låg redan tidigt bebyggelse. 1885 uppfördes Mariakirken som förband Söder Mälarstrand och Mariaberget och bildade en viktig kommunikationslänk ner till ångsluptrafiken över till Riddarholmen. Vid namnrevisionen 1885 fick endast Kv Kattfoten och kv Bössan namnet Mariaberget, ett namn som vidgats i betydelse och som idag omfattar området mellan Pustegränd och Torkel Knutssonsgata. Gångstråket Monteliusstigen invigdes 1998 och löper längs med bergskanten mellan Kattgränd och Skolgränd.

Katarinaberget

Berget har fått sitt namn efter den församling i vilken berget ligger – Katarina församling, och inbegriper den del av förkastningsbranten som löper mellan Götgatan och Renstiernas gata. Området var tidigare tätt knutet till hamnverksamheten, med en stor del arbetarbostäder och institutioner för sjöfarten.

Stigberget

Förkastningen efter Renstiernas gata kallas för Stigberget och fick sitt namn vid namnrevisionen 1885 efter att dessförinnan ha kallats Galgberget efter den avrättningsplats som fanns där tidigare. Den branta slutningen mot norr benämndes tidigare Stadsgårdsberget. I Stigberget ingår även Ersta vars topografiskt mycket dramatiska östra avslut brukar benämnas Erstaklippan.

Åsöberget

Samtidigt som Åsögatan fick sitt namn 1885, fick också berget namnet Åsöberget efter Södermalms gamla benämning - Åsön - då ön hade en mer lantlig prägel. Namnet Åsön syftar förmodligen till tidigare nämnda Stockholmsåsen. Här fanns en stor del trähusbebyggelse som inhyste arbetarbostäder främst för hamnarbetare och sjömän.

Fåfången

Höjden är den östligaste delen av förkastningsbranten på Södermalm. På en karta över Stockholm från 1913 är bergsparken benämnd Danvikslunden, i analogi med andra bergsparker. Namnet slog inte igenom och berget kom även i fortsättningen att benämnas Fåfången efter Lundins fåfånga från 1770-talet. Till skillnad från förkastningen i övrigt som är mer eller mindre sammanhängande är Fåfången tydligt avgränsad genom den dalgång som ledde till varvet i Tegelviken där i dag Viking Lines terminal finns.

Högalidsberget

Berget, tidigare på Heleneborgs malmgårds ägor, fick sitt namn 1885 och då främst som ett tidigt namn åt Högalidsparken. Bergets terräng faller undan åt väster mot den höjd på vilken Högalidsskolan är byggd. Mellan dessa höjder drogs Långholmsgatan. Högalidskyrkans placering uppe på berget understryker och synliggör både byggnaden och berget.

Ansgarieberget

Parken söder om Hornsgatan benämndes 1885 Ansgarieberget. I Lindhagenplanen från 1866 finns här en platsbildning markerad, som ett förslag till en lämplig plats för en kyrka. Valet föll dock på Högalidsberget där den nya kyrkan byggdes. När Hornsgatan drogs fram och berget genomsprängdes, lämnades en bergsrest norr om gatan.

Bergsgruvan

Höjden är bebyggd med flerbostadshus och har en sluttande park åt söder. Berget är genomskuret av bergsskärningar för Högbergsgatan, Maria Prästgårdsgata och Rosenlundsgatan. Platsens benämning är belagd redan 1648 men anledningen till benämningen är okänd.

Vita Bergen

En äldre benämning är Kråkberget men Vita Bergen är belagt redan 1819. På *"Karta öfver S:t Chatarina församling år 1674"*, finns en stor väderkvarn inritad, *"Bäncht Bagares Qvarn"*, samt flera trädgårdar strax nedanför berget, se karta s. 6. Sedan Sofia kyrka uppfördes inleddes en förvandling av området med dess tätt bebyggda trähus, mot en bergspark.

Tjurberget

Höjden avgränsas i norr av Rosenlundsparken i vilken en brant bergskärning finns upp till Hallandsgatan och där naturligt berg är integrerat i parken. Mot Götgatan och Ringvägen är berget dolt genom att det i anslutning till trapparrangemang är inklätt med stenmurar. Namnet Tjurberget är belagt 1674 och syftar på att det använts för inhägnad av djur. Helgalunden uppe på Tjurberget har fått sitt namn efter väderkvarnen Häljan som låg här under 1600-talet och dess ägare Helge Helgesson.

Blecktornsområdet

Området är en höjd söder om Ringvägen mellan Skanstull och Vintertullen. Området består av bostadsbebyggelse och tre parker. På gårdar och i parker går berg i dagen – Tullgårdsparken, Lilla Blecktornsplanen och Stora Blecktornsplanen. Namnet Blecktornet finns med på Tillæus karta från 1733 och syftar troligen på ett plåtklätt torn som fanns på bergets topp. Det är oklart huruvida detta berg har ett hävdvunnet namn.

Eriksdalslunden

Eriksdalslunden är en långsträckt bergsrygg som sluttar ned mot Årstaviken. Malmgården Eriksdal vid Skanstull har gett berg, park och bebyggelse dess namn. Dess västra del är bebyggt med Södersjukhuset som tillkom på 1930-talet på toppen av vad som tidigare kallades Rackarberget. I Eriksdalslunden finns ett av Stockholms äldsta koloniområden, som anlades 1906. Anna Lindhagen var en av pionjärerna för kolonirörelsen.

Tantolunden

Tantolunden vid Årstaviken är Södermalms största obebyggda bergspark. Namnet Tanto härrör från 1663 då en tomt med samma namn omtalas. 1885 fastställdes namnet Tantolunden som kort därefter anlades. I området finns i sydväst flera koloniområden anlagda på bergsslutningen. På toppen finns fyra delvis synliga artilleriställningar med värn kvar sedan andra världskriget.

Bergen på Södermalm

Karta som visar Södermalms historiska berg som i större eller mindre utsträckning bevarats fram till i dag. De höjdkurvor som lagts in är hämtade från 1870 års karta av Brodin & Dahlman.

Historiska kartor

Kartorna nedan beskriver i en kronologisk sekvens hur Stockholms topografi tyglats och formats över tid. Utvecklingen har gått från en bergig skärgård till stad med inslag av berg. Staden har växt fram genom att gator dragits och bebyggelse uppförts. Att överbygga sprickdalarna, att bygga på bergen och att spränga gator genom dem har varit stora utmaningar för invånare och stadsbyggare. Den dynamik och friktion med vilken staden byggts har samtidigt gjort den vacker. Den kuperade terrängen och de vida vattenytorna har gett möjlighet till att skapa både långa siktlinjer, representativa vattenfronter och natursköna parkstråk. Genom gatunätets och kvarterens framväxt är Södermalm representativt för staden som helhet. Samtidigt intar det en särställning genom att vi här finner den högsta och längsta sammanhängande förkastningen som gett upphov till en dramatisk stadsbild.

s. 7 Topografiska Corpsens karta. Trakten kring Stockholm, 1891
Kartan visar tydligt hur Stockholm är en stad byggd i en skärgård. Även den östvästliga riktning som är karaktäristisk för mötet mellan Mälaren och Saltsjön framgår tydligt genom hur sprickdalarna och förkastningsbranterna tecknar sig.

Södermalm är här oreglerat förutom Hornsgatan och Götgatan, 1642 rev man för att kunna dra fram dessa gator. Förmodligen ritad 1642. Källa: Kart- och bildsektionen, Kungliga Biblioteket (KB)

s. 10 Tre historiska kartor, med utsnittet Södermalm. Den övre är upprättad före 1640-talets reglering, de nedre efter regleringen. De visar om än med olika manér bergens utbredning med den mest markanta höjdryggen längs stadsdelens norra kant. Gatunätets och bebyggelsens blygsamma omfattning är markant. 1642 års karta visar tillfartsvägarna, i synnerhet hur Göra landsväg övergår i Götgatan.

s. 11 1720 års karta antyder att stadsdelen växt avsevärt men gatornas raka linjer kämpade sig ännu över de många bergens och dalgångarnas nivåskillnader. I anslutning till bergen syns malmgårdarnas fält och trädgårdsodlingar presenterade enligt tidens mode som mönstrade parkparterrer. Lägg märke till Tegelvikens naturliga hamn i ett pass mitt i förkastningen mellan nuvarande Erstaklippan och Fåfängan.

s. 12 1805 har rutnätet inte mycket större utbredning än åttiofem år tidigare men staden ser helt annorlunda ut. Kvarteren är mer rikligt bebyggda och trähus har i många fall ersatts av murade hus. I en tid av skiftesreformer inom jordbruket, som ledde till att lantmäteritekniken utvecklades snabbt, är bergen mer naturalistiskt återgivna. Fortfarande är flera berg obebyggda och kala.

s. 13 1863 års karta är nyansrik där den ena typen av information inte tillåts dominera över den andra. Följaktligen är bergen väl presenterade som former i landskapet. Katarinaberget och Stigbergets gatunät är rittekniskt interfolierade med de berg på vilka de är byggda.

s. 14 Topografiska Corpsens karta, Södermalm 1891 har ett manér som tydligt skiljer på stadens byggda kultur med sina ordnade kvartersformer och stadens obebyggda utkant där odling och bergsformationer fortfarande förekommer. (Detalj av kartan s. 7)

s. 15 1930-talets och vår tids karta över Södermalm fokuserar mer på fysiska funktioner – gator, bebyggelse och park. Hur berget presenteras är mer av underordnad betydelse och som en följd av stadens tillväxt under 1900-talet är inte bergen längre lika synliga i en kartbild. Berget förekommer dock tydligt i ett sammanhang då det blir en del av rekreationen i bergsparken.

Stockholms äldsta kända karta som visar malmarna före 1600-talets regleringsarbeten Källa: Handritade kartor 68, 1625 års kartor, Källa: SSA

Dansk 1640-tals karta över Stockholm, den s.k. spionkartan. Källa: Kartsamlinge, 1967/99, Danske Konglige Bilbiotek, København

Stockholmskartor, Wijkman 1720 års karta: Källa: SSA

Stockholmskartor, Carl Akrel 1805 års karta. Källa: SSA

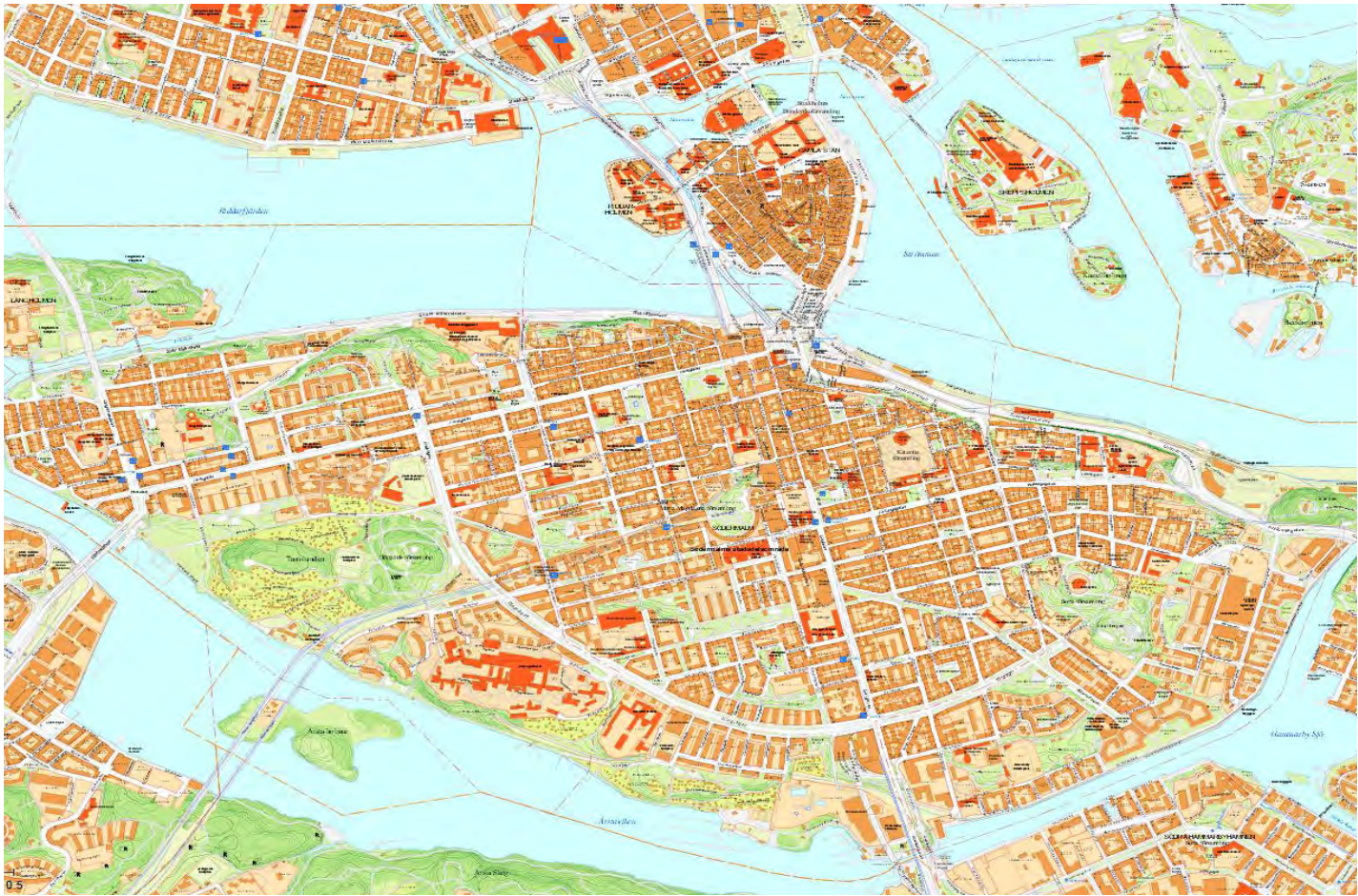
Stockholms kartor, 1863 års kartor. I denna utredning har de hävdvunna namnen på bergen lagts in. I några fall är namnen t.o.m. mer sentida än kartan. Källa: SSA

Stockholms kartor, Topografiska Corpsen, uppmätt 1844 -45, utgiven 1861, översedd 1891, Trakten kring Stockholm i nio blad, utsnitt över Södermalm ur blad V. Källa: SSA

Stockholms kartor, Pålman 1930 års karta över Stockholm. Källa: SSA

Stockholms innerstad 2014. Källa: Stockholm stad

Bergsformationer - kategorier

De bergsformationer som idag är synliga kan delas in i olika upplevelsemässiga kategorier som har definierats utifrån de fysiska sammanhang de ingår i. Mellan kategorierna är övergångarna steglösa.

Det är utifrån följande sex kategorier som bergsförekomsterna på Södermalm sorterats.

Berg som stadsbyggnadselement

De geologiska förutsättningarna bidrar än i dag starkt till Stockholms karaktär, skärgårdslandskapet med förkastningarnas tydliga riktningar och de många höjderna med dalgångar. I dag reser sig Södermalm upp ur vattnet som en ö mellan Mälaren och Saltsjön. Den höga, östvästligt riktade och norrvända förkastningsbranten är anslående i stadsbilden. De många bergsparkerna är till stor del bevarade naturliga höjder med berg i dagen som tagits som utgångspunkt för parkanläggningar, i bland med inslag av bevarad äldre bebyggelse och med tillägg av en märkesbyggnad. Övriga höjder har bebyggts långt tidigare och här är det synliga berget bevarat i delar och har i många fall nyttjats som ett stadsbyggnadselement. Exempel på det är hur gator dragits så att siktlinjer skapats mellan höjderna eller att bebyggelsen formats på ett sådant sätt att berget framhävts.

Berg som del av parkmark och naturmark

Bergsformation synlig som del av parkmark eller naturmark. Här är berget i allmänhet obearbetat och i stället har dess naturliga kvaliteter tagits som utgångspunkt t.ex. för en parkgestaltning.

Berg som del av kvartersmark

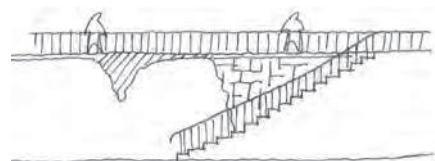
Kvartersmark kan rymma bevarade delar av berg, ofta obearbetat eller med sprängkanter

som en följd av att kvarteret är bebyggt. Äldre kvartersbebyggelse, eller bostadsgårdar från modernismen byggda enligt principen hus i park, är miljöer där berg kan förekomma. I samtida stadsbyggnad är bergsförekomster på kvartersmark allt ovanligare då nya hus allt oftare underbyggs med garage.

Bergsskärningar längs gator

Skärgårdslandskapet och därmed Stockholms topografiska oregelbundenhet har ibland setts som ett hinder för en rationell utbyggnad av staden. Då staden expanderats har det därför skett genom att nya huvudgator sprängts fram genom bergen. Vad som här avses med bergsskärning är en huvudsakligen framsprängd bergssida som avgränsar en gata. Bergsskärningarna är det tydligaste exemplet på hur berget bearbetats.

Berg som del av mur- och trappsystem

De stora bergsskärningarna genom staden ger upphov dels till oregelbundenheter i höjdlängs skärningarna, dels till nivåskillnader som behöver överbryggas t.ex. med viadukter och trappor. Lösningarna på dessa problem har varit att trasiga bergssidor förstärkts med murar av sten eller betong samt att viadukter och trappor anlagts terränganpassat eller monumentalt med sidor klädda med stenmurar.

Berg som del av bebyggelse

På 1600-talet t.o.m. tidigt 1800-tal var det vanligt att byggnader uppfördes på berg ofta i kombination med en grundmur för att ta upp det modulerade bergets nivåskillnader. När huvudgator dragits fram har detta byggnadssätt i flera fall kombinerats med att en bergsskärning sprängts fram. I vissa fall kan byggnader även vila mot berget. En sådan situation utgör ett intressant byggnadshistoriskt dokument med flera tydligt avläsbara överlagringar.

Berg som stadsbyggnadselement

Erstaklippan bildar ett starkt fondmotiv vid infarten mot Södermalm och markerar början av den långa förkastningsbranten längs med Söder Mälarstrand.

Berg som del av av parkmark och naturmark

Synliga bergsskärningar och hållar skapar kontrast mot de större öppna parkrummen och parkträden i Tantolunden.

Berg som del av kvartersmark

Den ursprungliga marknivån ligger orörd på kvartersmark mellan husen. Det synliga berget ger en variationsrik miljö där berggrunden gör sig påmind på en av stadens många bostadsgårdar.

Bergsskärning längs gator

Bergsskärning mot Renstiernas gata, som visar den ursprungliga nivån på berget, och berättar om Stockholms framdragning av gator.

Berg som del av mur- och trappsystem

Här syns tre olika typer av byggda murar som kombinerats med det ursprungliga berget.

Berg som del av bebyggelse

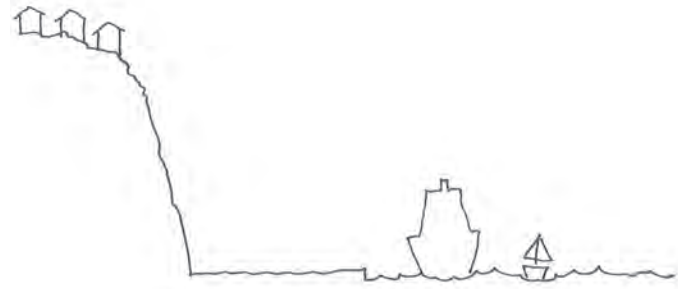
Den äldre byggnaden i Vita Bergsparken vilar med sin grundmur direkt på berget. Huset läses samman med sin "bergsockel".

Inventeringskarta

Inventeringskarta över Södermalm som visar ett urval av de indelade 6 kategorierna

Bergsformationer - exempel

Berg som stadsbyggnadselement

Strandpromenad nedanför Fåfängan med klippväggen som skär ner mot vattnet.

Den karaktäristiska siluett som Fåfängan skapar sedd från Åsöberget.

Bergsformation som möter byggnad vid Münchenbryggeriet.

Erstaklippan sedd från Åsöberget med Saltsjöbanans mynning som skär in i berget.

Vy från Skinnarviksberget mot Högalidskyrkan.

Saltsjöbanan som vilar med sin räls på en klippfylla nedanför Fåfången.

Stadsgårdskajen med Stadsgårdshissen (Sofiahissen) som drevs 1907–1971. Den uppfördes av färgfabrikanten E.W. Djurling för att underlätta hamnarbetarnas promenader mellan arbete och bostad.

Här bildar berget en portik upp mot Lundabron och Hornsgatan när Torkel Knutssons gatan vrider sig runt bergsskärningen.

Bergsformationer på Södermalm

Bergsformationer - exempel

Berg som del av
parkmark och naturmark

Synlig berghäll i Högalidsparken.

Synlig berghäll i Tjurbergsparken.

Skinnaviksberget är en av de högst belägna platserna på Södermalm, på kartor från slutet av 1800-talet är platsen markerad som "Stadens Bergplats".

Lekpark i Eriksdalslunden där synlig berg är integrerat i lekmljön.

Synliga bergspartier i Högalidsparken.

Tantolunden där kolonilotter balanserar uppe på berget.

Synlig berghäll på parkmark vid Maria Prästgårdsgata mot Kv Bergsgruvan Större.

Synliga berghällar vid lekparken Bergsgruvan söder om Högbergsgatan.

Bergsformationer - exempel

Berg som del av kvartersmark

Kvartersmark mot Vita Bergen, Gaveliusgatan.

Förgårdsmark Kv Strängen, Krukmakargatan, där smalhusen ligger fint inplacerade med bevarade bergshällar mellan husen.

Bostadsgård Kv Bergsgruvan Större.

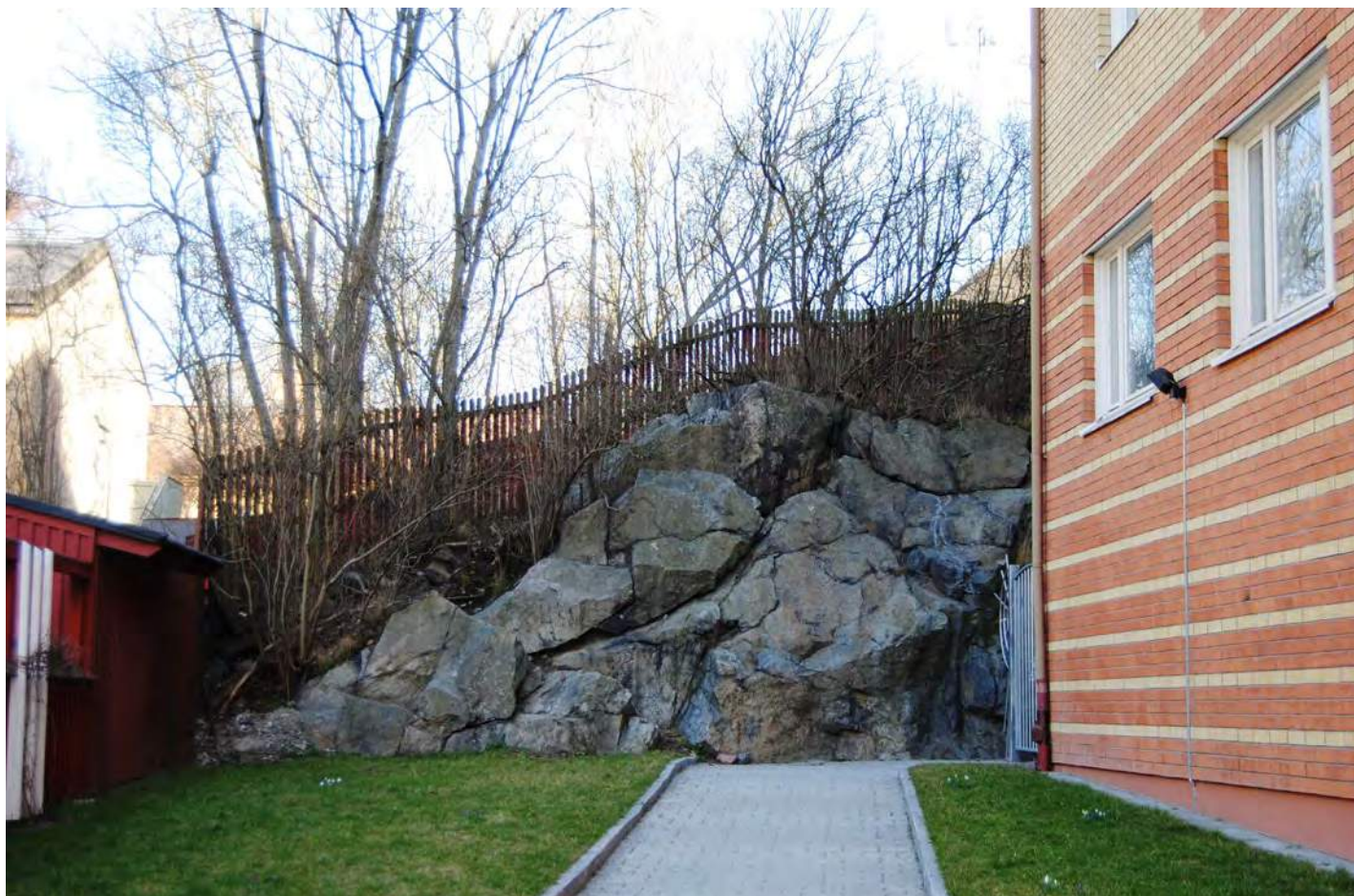
Bostadsgård Kv Postiljonen, där bostadshusen grupperar sig kring en markant berghäll som tydliggör gården.

Förgårdsmark där berget skjuter upp i planteringsytan, mot Högbergsbacken, Kv Fyrspannet.

Bostadsgård Kv Spjutet m m, med vackra bevarade berghällar.

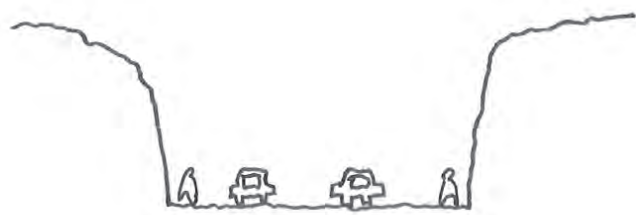

Bostadsgård Kv Haren, gränsande mot Skinnarviksberget, där bostadshusen möter bergväggen.

Gångvägen smiter förbi den bevarade hållmarken, bostadsgård Kv Obeliskan 22.

Bergsformationer - exempel

Bergsskärningar längs gator

Bergsskärning mot Högbergsgatan, där bostadshuset tycks balansera uppe på berget.

Bergsskärning mot Maria Prästgårdsgata, där berget klätts på med en övre stödmur mot gatan. En remsa med naturmark förstärker känslan av berget.

Bergsskärning mot Helgagatan, som visar den högre delen av det ursprungliga Tjurberget.

Bergsskärning mot Rosenlundsgatan, där den bevarade bergsknallen skjuter ut som en tunga mellan Maria Prästgårdsgata och Högbergsgatan.

Bergsskärning mot Hallandsgatan ner mot Rosenlundsparken.

Bergsskärning mot Pålsundsberget längs med Heleneborgsgatan. I Pålsundsberget drevs tidigare ett stenbrott där man bröt gatsten för stadens snabba utveckling. Pålsundsberget är idag naturminne.

Bergsskärningen mot Stadsgårdskajen som visar den höga norrvända förkastningsbranten som löper längs med hela Södermalms norra sida.

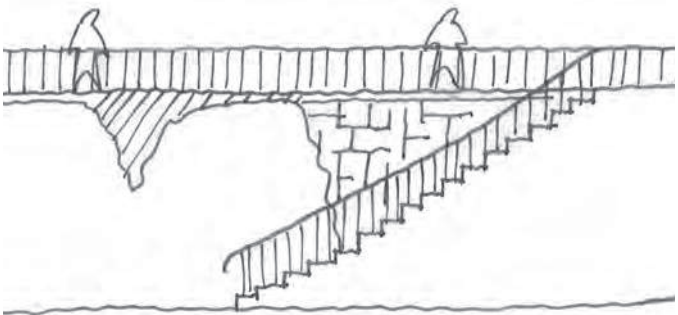

Bergsskärning mot Sachsgatan.

Bilden visar hur en äldre generation bebyggelse med sitt gatunät förvandlats till en enklav då bergsskärningar sprängts fram både åt väster för Sägargatans framsprängande och åt söder längs Åsögatan. Den högt belägna gårdsporten har ursprungligen mynnat i en högre belägen gatunivå.

Bergsformationer - exempel

Berg som del av mur- och trappsystem

Murklätt berg i Tobaksmonopolet.

Berg påbyggt med murar från olika tider. På bergssockeln finns skola och skolgård - S:t Paulsgatan, kv. Magistern 1.

Saltsjöbanans brokonstruktion av armerad betong vilar på berg som skurits och som kompletterats med mur av vackert huggen granit.

Bergskärning med betonginslag vid Maria Prästgårdsgata.

Vid Munchenbryggeriet möter berget den stora nivåskillnaden med hjälp av betongmurar och en gångväg som löper på skrå längs med bergskärningen.

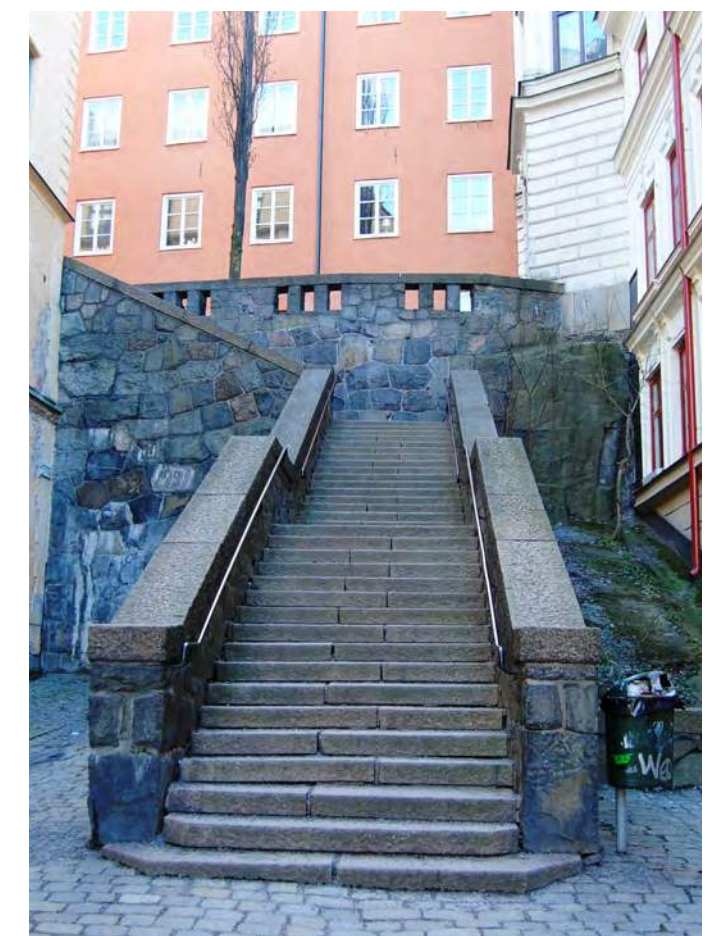
Berg som del av vägkonstruktion till Högbergsbacken klädd med granit.

Bergsskärning i förgrunden och i bakgrunden mur mot Rosenlundsparken. Trapparrangemanget mitt i leder från parken upp till Hallandsgatan.

Murklädd bergsskärning i Änghästuparken. På den övre nivån löper Maria Bangata Längs - kv. Tobaksmonopolet 2-6.

Gedigen granittrappa med ett stycke exponerat berg som en del av kompositionen - Bellmansgatan.

Bergsformationer - exempel

Berg som del av bebyggelse

Sjukhusbyggnaden vid Rosenlunds sjukhus - kv. Vattenpasset 14 - är till delar byggt på berggrund.

Äldre byggnad som vilar med sin stensockel på berget mot Torkel Knutssonsgatan

Då Almgrens sidenväveri - kv. Västergötland 6 - byggdes låg gatunivån betydligt högre. Sedan Repslagargatan sänkts har den bergsskärning som uppstått under huset putsades och gjorts prydlig så den närmast framstår som en del av byggnadens sockel.

Då byggnaden i kv. Bondetorpet 32 - nedan - byggdes låg gatunivån högre och terrängen sluttade västerut längs Skånegatan. Den bergsskärning som uppstod under huset putsades och framstår som en del av byggnadens sockel.

Stockholmsbets smalhus i kv. Berggruvan Större byggda på Rosenlundsberget med bergsskärning mot Rosenlundsgatan.

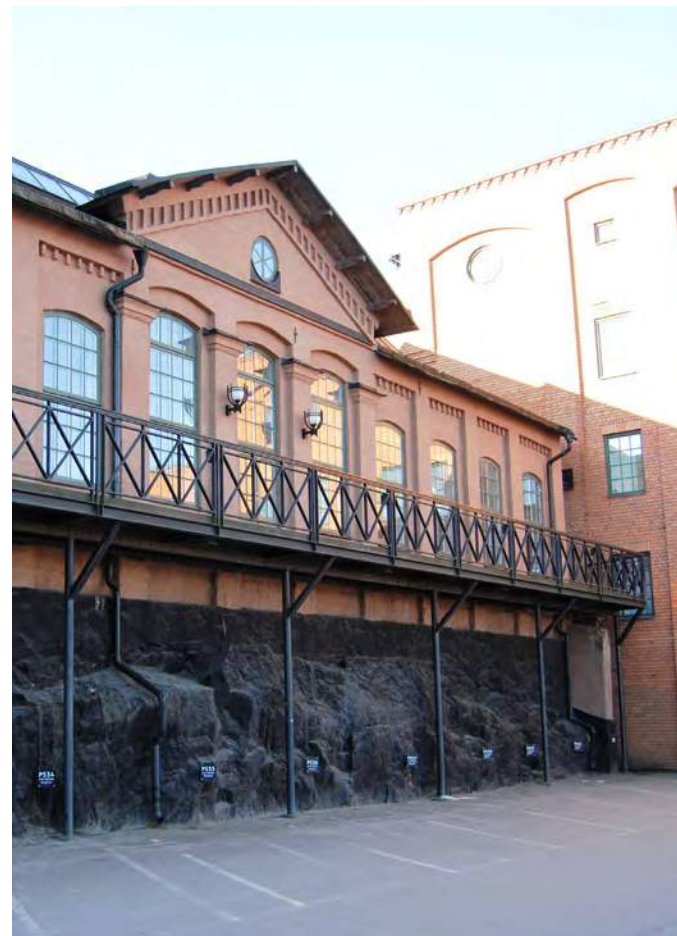
Huset på Kattgränd visar på bergets tidigare nivå.

Äldre byggnad grundlagd på berg. Gårdsrum sett genom port från Skaraborgsgatan, kv. Östergötland 10.

Äldre trähusbebyggelse mot Sandbatcksgatan.

Del av byggnad som ursprungligen var Ludwigsbergs verkstäder.

Hus vid Nytorget, kv. Bondesonen Större 21. Husen är byggda på Vita Bergens västligaste del.

Bergsformationernas kulturhistoriska värde

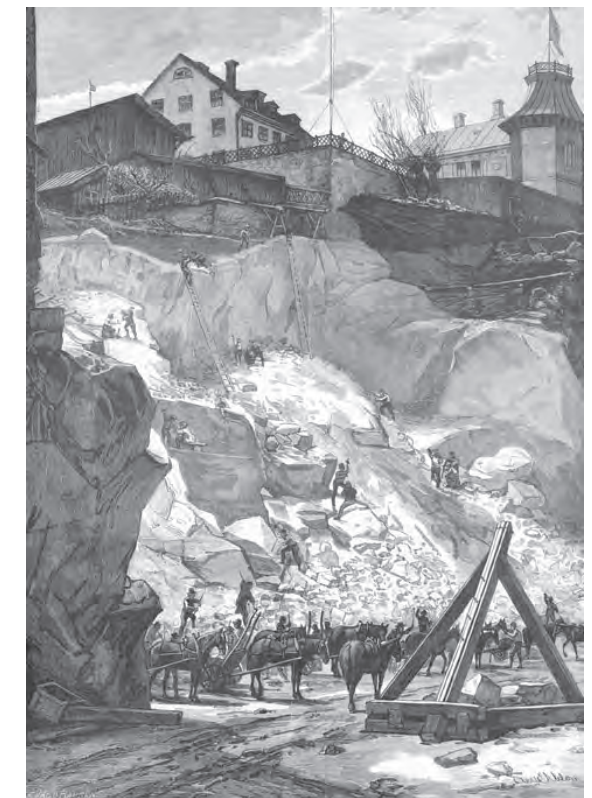
Lindhagens plan 1866, utsnitt Stadsholmen och Södermalm. Källa: SSA

I förgrunden Tegelviken och Fåfången med förkastningens fortsättning österut i Nacka kommun.

Sprängningsarbete för Rosenlundsgatans framdragande 1898 -1903, foto Kasper Salin. Källa: Stockholms stadsmuseum (SSM)

Sprängarbetet inför Mariahissens byggnade. Teckning av Axel Ekblom 1885. Källa: SSM

Gatureglering med förhinder - stadsbyggnads-historiskt värde

Södermalms stadsbyggnadshistoria handlar till stor del om hur människor med olika medel sökte bemästra de barriärer i form av nivåskillnader som bergen och förkastningen innebar. Åsöberget, Stigberget och Mariaberget ger oss exempel på backiga och slingrande gatusträckningar där terrängen dikterade förutsättningarna. 1640-talets gaturegleringar visar en tydlig ambition att tukta berget med dess trotsigt raka axlar. Det är först vid sekelskiftet 1900 som dessa storslagna planer verkligen började genomföras tack vare dynamiten och ett ambitiöst planeringsarbete under 1870 och -80-talen som en följd av Lindhagenplanen. Det var här idén om att göra parker av de otillgängliga bergen först formulerades. Bergsparkerna finns med i Lindhagenplanen - Högalid, Tanto, Vita Bergen och Fåfången. Många exempel finns på hur det rätvinkliga rutnätet rullades ut på stora delar av Södermalm med hjälp av sprängning genom och avlägsnande av berg. Trots omfattande åtgärder har mycket av berget bevarats och förvandlats till viktiga stadsbyggnadselement. Åtgärderna genomfördes i många fall av funktionellt nödtvång som t.ex. när den långa Katarinavägen anlades med en måttlig stigning som tillät spårvägstrafik.

Där skärgård möter stad - geografiskt- och topografiskt sammanhang

I den skärgård där staden byggdes vilar den på en sockel av urberg. Den sockel som Södermalm erbjuder var ända fram till 1920-talets reglering av Hammarby sjö och ombyggnaden av Slussen vid Söderström på 1930-talet förbunden med omgivande land både vid Danvikstull och med ett näs vid både Skanstull och Slussen. Som redan nämnts är stadsdelens topografi varierad där både bergsryggar och mer enskilda toppar har gett och ger ännu särskilda förutsättningar för stadsbyggnad. I kunskapsunderlaget skildras berget där det går i dagen eller är framsprängt i skärningar. Vattenlinjerna längs bergen eller dalgångarna mellan dem förstärker deras uttryck. Därför har bergen identifierats även om de över tid bebyggts och klätts in, i vissa fall till oigenkännlighet. Liksom det är möjligt att se mellan Roms sju kullar, är det i många fall möjligt att på Södermalm se mellan dess berg. Från Högalidsparken finns en nordsydlig siktlinje genom gatunätet till Tantolunden. I det öppna landskapsrummet vid Tegelviken, som genomkorsas av Stadsgårdsleden och Saltsjöbanan, finns en visuell koppling mellan Åsöberget, Stigberget och Fåfången. Från flera vyer – Fåfången, Stadsgårdskajen och

Södermälärstrand – är det möjligt att se längs med och mellan de olika delarna av den höga förkastningen. På de mest ikoniska utsikterna syns Stockholms centrala delar från vyer på Södermalms förkastning.

Berget i den förindustriella och industrialiserade staden - samhällshistoriskt värde

I den förindustriella staden, präglad av näringarna handel och hantverk, anpassades byggandet i hög grad efter terrängen. Anpassningen sprang snarare ur funktionella behov än av hänsyn till bergets kvaliteter. Stadens förvaltning och invånare förde dels en kamp mot, dels samspelade man med det omedgörliga berget. Genom industrialiseringen fördes nya krav fram på den växande staden – kommunikationer inom staden, industrianläggningar, fler bostäder, samhällsinstitutioner, näringsliv, finansväsende samt handelns krav på tillgång till järnväg och hamn.

Människans kamp mot och samspel med berget - socialhistoriskt värde

De knappa levnadsvillkoren i äldre tid finns det fortfarande uttryck för i den småskaliga bebyggelse som bevarats på t.ex. Mariaberget, Vita Bergen, Stigberget och Åsöberget. Den låga bebyggelsen

av trä är till delar från 1700-talet och byggdes av hantverkare för att längre fram i historien förknippas med den arbetarbefolkning som bodde här. Kring sekelskiftet 1900 fotodokumenterade Oscar Heimer många av dessa miljöer på Södermalm.

En rationell stad - teknikhistoriskt värde

Den industrialiserade eller moderna stadens framväxt skedde parallellt med en snabb teknisk utveckling. Mekaniserade och motoriserade verktyg och maskiner samt dynamit underlättade de anläggningsarbeten som genomfördes.

Katarinavägen anlades på 1910-talet genom omfattande sprängningsarbeten både längs förkastningen och genom dess anslutning till Renstiernas Gata. Den lätt framkomliga gatan var modern genom sin måttliga sluttning som möjliggjorde spårvagnstrafik. Saltsjöbanans anläggande är också ett exempel hur berget bearbetades, i detta fall genom att en järnvägstunnel sprängdes genom Stigberget och Erstaklippan. I dalgången mellan Skinnarviksberget och Mariaberget sprängdes en ny anslutning fram då Torkel Knutssongatan nådde ner till Söder Mälärstrand.

Bergs- formationernas kulturhistoriska värde

Avsnitt av bergsskärningen vid Stadsgården med kontreforer av armerad betong. Här är berget kraftigt bearbetat.

Vy från Fåfången med naturligt, obearbetat berg i förgrunden.

Genombrott genom Mariaberget för Torkel Knutssongatan mot norr, genom vilken förkastningsbranten och sprickdalen framhävs.

Berget och konsten - symbolvärde

En oräknelig mängd Stockholmsskildringar där berget har en framträdande roll finns i form av musik, konst och litteratur. Carl Mikael Bellman lät Fredmans epistel nr 53 utspela sig vid Tanto – ”Angående slagsmålet nedanför Danto-Bommen hos T. en höstnatt”. August Strindberg gav ett av kapitlen i romanen Röda rummet namnet Vita Bergen. I författaren Stieg Larssons fiktiva värld rör sig nutidens Lisbeth Salander ledigt bl.a. på Mariaberget. Konstnärerna Sigrid Hjertén och Isaac Grünewald gjorde stor modernistisk konst av utsikten från sin ateljé på Katarinaberget.

Från bevarat till hårdhänt hanterat - autenticitet

Södermalms berg uppvisar en stor variationsbredd då det gäller hur berget har hanterats och bearbetats. Den bevarade men till park använda naturmarken har en hög grad av autenticitet och speglar berget som natur. Även det berg som nyttjats i stadsbyggandet har, från den tid då det bearbetades, en hög autenticitetsgrad som en aktiv del i ett stycke format stadslandskap. Från Skinnarviksbergets naturmarksliknande topp, över prydligt anlagda bergsparkar med kyrkor i Högalidsparken och Vita Bergsparken till hårdhänt hanterade berg som Bergsgruvan eller som det i många delar av murar inklädda Tjurberget.

Berget som ändlig resurs - sällsynthet/representativitet

Från att fram till 1800-talets mitt ha varit ett vanligt inslag i stadsbilden förekommer synligt berg i dag alltmer sällan. Det är en följd av den ökande förtätningen på Södermalm. Förtätningen sker genom att tidigare obebyggda ytor exploateras, genom att ny bebyggelse ofta har en större skala och genom att ny bebyggelse ofta är underbyggd med garage vilket kräver omfattande sprängningsarbeten. Gårdsrum byggs allt oftare på bjälklag vilket begränsar möjligheten till att ta tillvara naturinslag. Det synliga berget i staden är därför en ändlig resurs och då det tagits bort kan åtgärden inte göras ogjord.

Det urbant bearbetade och som natur bevarade berget - miljöskapande värde

Berget på Södermalm gör att landskapet träder fram. Det är en påtaglig påminnelse om att fundamentet som staden är byggd på är ett stycke natur.

Berget uppträder i sin naturliga form där det t.ex. tagits tillvara som del i en park. Det förekommer också i bearbetad form, ett mer urbant berg.

Periodvis i historien har en bergsskärning, en sprängd kant betraktats som trasig och ofärdig varför den klätts in, t.ex. med en prydlig stenmur. Det i en arkitektonisk dräkt klädda berget är mer civiliserat, putsat som Hornsgataspuckelns södra skärning som delats in med en klassicerande rusticering.

Bergets mer otyglade urkraft får sitt utlopp t.ex. i de höga, framsprängda bergsskärningarna längs Katarinavägen, Stadsgården och längs Högbergsgatan i kv. Bergsgruvan Större.

Det naturligt förekommande berget har en både natur- och nationalromantisk kvalitet, en lyrisk underton som erbjuder oss en naturliknande upplevelse i anslutning till stadslivet, ofta med utblick över staden. Pålsundsparken och Stora Blecktornsparken är exempel hämtade från Södermalm.

Bergsskärningarna synliggör berget - läsbarhet

En påtaglig del av Södermalms urbanitet är de halsbrytande mötena och de grova bergsskärningarna som visar hur berget har bemästrats av människan.

Genom att betrakta den fysiska miljön kan stadens bebyggelsehistoria förstås. Det är möjligt att förstå ett bergs naturliga och ursprungliga utsträckning genom att tänka bort de gator som sprängts genom berget och de hus som byggts på berget. Det ner i vattnet mjukt sluttande Stigberget vid Tegelviken är möjligt att föreställa sig om man tänker bort Vikingterminalens utfyllda hamnytor eller Stadsgårdsledens buller och framsprängda bergsskärning.

Att ta tillvara bergsformationerna och utveckla Södermalm

Den höga massiva förkastningabranten som präglar hela Södermalms norra sida.

Åsöberget och Erstaklippan med Folkungagatan däremellan. Kring dessa landskapselement har staden byggts.

Lagstiftning, plicydokument och planprocess

I Stockholms översiktsplan - Promenadstaden - från 2010 redovisas stadens syn på kulturmiljön och dess värden. Under rubriken *En stad rik på upplevelser och kulturhistoriska värden* står att läsa:

”Att förvalta Stockholms kulturhistoriska värden är en central del i planeringen för stadens utveckling.”
”Stadens inriktning att bygga staden inåt har inneburit en rad förtätningar inom den befintliga bebyggelsen. Erfarenheten är att det är möjligt att göra moderna tillägg både i samspel med och i medveten kontrast till omgivande bebyggelse, utan att de grundläggande karaktärsdragen går förlorade. Det handlar emellertid alltid om att göra noggranna avvägningar mellan olika intressen.”

Dessa utdrag ur Stockholms ÖP tydliggör hur det kulturhistoriska värdet i kulturmiljön ständigt bör värnas aktivt eftersom exploateringstrycket är högt, i synnerhet i innerstaden. Kulturmiljöerna på Södermalm omfattas av plan- och bygglagens (PBL) krav på hänsyn till stads- och landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärden. Ett bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska miljömässiga och konstnärliga värden ska skyddas. Ändringar och

tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas.

I PBL 2 kap. 1 § uttrycks också att när frågor provas enligt denna lag ska allmänna och enskilda intressen vägas mot varandra. Ett av syftena med kunskapsunderlaget är därför att det ska bidra till att nå den balans där kulturmiljöns karaktärsdrag kan integreras i stadsutvecklingen, i detta fall bergsformationer på Södermalm.

Södermalm ingår i ett område av riksintresse för kulturmiljövården, Stockholms innerstad med Djurgården. Det innebär att kulturmiljöns värden inte får påtagligt skadas av förändringar i den fysiska miljön. I MB 3 kap. 6 § framgår att mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden så långt möjligt ska skyddas mot påtaglig skada. Kulturmiljöerna på Södermalm och därmed bergsformationerna skyddas också genom miljöbalkens 4:e kapitel (MB), eftersom stadsdelen är en del av riksintresset Stockholms innerstad med Djurgården (se s. 6).

I det till ÖP:n kopplade policydokumentet Arkitektur Stockholm formuleras stadens målsättning för stadsutveckling som följer:

”All stadsutveckling ska formas med utgångspunkt i Stockholms identitet och kulturhistoria. Målsättningen är att öka stadens upplevelsevärden med nyfiken, väl avvägd och kontextmedveten arkitektur där människan står i fokus. Stockholm har ett särskilt ansvar att förvalta och utveckla huvudstaden på ett sätt som stämmer överens med internationella överenskommelser om kulturarv, arkitektur och urbana landskap.”
Följaktligen bör de bergsformationer som är kulturhistoriskt mest betydelsefulla integreras i den framtida stadsutvecklingen på Södermalm.

Att ta tillvara bergsformationerna och utveckla staden

Bergsformationerna representerar således ett stort kulturhistoriskt värde som kan tas tillvara och användas som en resurs när staden utvecklas. Bergsformationerna speglar Södermalms framväxt, ett historiskt skeende vars fysiska spår är möjliga att uppleva. Delar av det synliga berget avlägsnas emellertid kontinuerligt, som en följd av Södermalms pågående förtätning. Den nya kunskap som detta underlag bidrar med ger en medvetenhet om bergsformationernas kulturhistoriska värde och förekomst, en kunskap som ger anledning till att hantera denna kvalitet med större varsamhet.

Till Södermalms attraktivitet och identitet hör dess rika innehåll som erbjuder många upplevelser. Genom att vara en del av en gatusekvens och genom att fungera som en paus bidrar en bergsformation till en stor upplevelsetäthet, ett slags variation på temat stad. Att röra sig längs med eller upp och ner över bergsryggen eller att klättra och leka på berget är ett sätt att lära känna staden. Närheten till fysiska upplevelser av det slaget är en tillgång och bidrar till ett mångfasetterat stadsliv.

Berget är en topografisk förutsättning som stadsbyggare historien igenom gestaltat staden utifrån. Inför övervägandet att bearbeta och integrera berget eller att avlägsna det till förmån för ett byggprojekt bör situationen noga analyseras och provas så att rätt prioritering kan göras. Att vara medveten om vilket kulturhistoriskt värde som går förlorat eller tas tillvara är således ett beslutsunderlag som bör finnas i planprocessen. En åtgärd som som påverkar en bergsförekomst är oåterkallelig. När förslaget till åtgärd provas är det därför viktigt att antikvarisk kompetens finns representerad i projektet.

De bergsformationer som tas tillvara bör stödja möjligheten för invånare, brukare och besökare att förstå dels stadens framväxt, dels mötet mellan natur- och kulturvärden i stadslandskapet.

Stockholms kartor, Brodin & Dahlman 1870 års karta. (detali) Källa: Stockholms stadsarkiv